

КУНЕЦЬ

Вікторія Вячеславівна,

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник

Інститут тваринництва Національної академії аграрних
наук України
(м. Харків)

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО КОНЬРСТВА (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ ст.)

Стаття є дослідженням розвитку наукової думки з проблем ветеринарії та зоотехнії в галузі конярства, який відбувався на теренах України у другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст. У дослідницьке поле включено з'ясування історичних тенденцій та окреслення етапів розвитку галузі. Проаналізовано доробок різних інституцій, тематику та результати дослідження вчених, що дало можливість простежити еволюцію наукових поглядів у вітчизняному конярстві. Визначено етапи науково-організаційних засад розвитку конярства.

Статья является научным исследованием развития научной мысли с проблем ветеринарии и зоотехнии в отрасли коневодства, происходившее на территории Украины во второй половине ХІХ – первой половине ХХ ст. В исследовательское поле включено выяснение исторических тенденций и очерчивание этапов развития отрасли. Проанализированы вклад разных институций, тематику и результаты исследований ученых, что позволило проследить эволюцию научных взглядов в отечественном коневодстве. Определены этапы научно-организационных основ развития коневодства.

The article is the scientific investigation on veterinarian and zoo-technical methods development in horse husbandry. The above-mentioned techniques were elaborated in Ukraine during the second half of the nineteenth and the first half of the twentieth century. The investigation comprises developmental trends and tendencies from the historic viewpoint. The various establishment contribution in science development, themes and scientific investigation results in national horse husbandry were analyzed. Science evolution stages were defined was compiled.

Упродовж століть людина накопичувала практичні вміння щодо використання коней. Проблеми розведення, годівлі та утримання тварин

примушували вчених звертатися до досвіду попередників, на підставі якого вони продовжували та розширювали свої дослідження. Узагальнивши визначальні тенденції становлення та розвитку галузі можна окреслити три умовні етапи, водночас кожний наступний етап містив риси попереднього: **I етап** – користувальне конярство (від найдавніших часів до 1842 р.); **II етап** – племінне конярство – (1843 – до середини ХХ ст.); **III етап** – продуктивне та спортивне конярство (друга половина ХХ ст. – до сьогодення). Майже до середини ХІХ ст. конярство мало винятково користувальний характер. Зі зміною призначення імператорських військово-кінських заводів у 1843 р. починається становлення племінного конярства. Виникнення нових напрямів наукових досліджень у другій половині ХХ ст. пов'язано з використанням коней як донорів для біологічної промисловості, як додаткове джерело м'яса та молока. Виведення української верхової породи коней обумовило розвиток спортивної індустрії.

Економічна та політична організація суспільства того чи іншого історичного періоду визначала кількісний та якісний склад галузі: то вона потерпала від занепаду, то знаходилась у стані розквіту. У період розвитку капіталізму в сільському господарстві розширюються ринкові вимоги до асортименту продуктів тваринництва – для кожного виду тварин починають створювати спеціалізовані породи. Наслідком цього став розвиток системи кіннозаводства – основної галузі конярства, яка спрямована на створення високоякісних порід коней. Відокремлення кіннозаводства в самостійну галузь стало прогресивним моментом в історії вітчизняного тваринництва. Протягом багатовікової історії галузі у результаті племінної роботи в кінних заводах були виведені заводські породи – стрілецький кінь, новоолександрівський тип ваговозу, лимарівська висококровна, українська породна група коней та поліпшені місцеві породи коней – кримський, гуцульський та поліський кінь. На прийомах практичної селекції, вироблених у кінних заводах, створювалися методи вітчизняної селекції, які мали значення для всіх галузей тваринництва.

Благотворним зрушенням у культурній сфері другої половини XIX ст. сприяли модернізація економіки та завершення промислового перевороту, які стимулювали розвиток освіти та науки. Склався цілий спектр патронажу науки для сільського господарства та зокрема конярства, який включав як приватний так і державний та земський патронаж. Результатом поєднання різних форм патронажу було створення широкої мережі дослідних установ: ветеринарно-бактеріологічних лабораторій у губерніях та дослідних станцій. Прикладом об'єднання зусиль земств, військових та науковців стали експериментальні дослідження сапу, проведені на Великокняжій дослідній сапній станції, результати роботи якої суттєво вплинули на вивчення цієї хвороби.

У сфері науки позитивні зрушення йдуть по лінії концентрації інтелектуального потенціалу в наукових товариствах, координації досліджень, ефективного обміну інформацією, що дало можливість ученим досягти світового рівня. Члени товариств вивчали чисельний склад кінського поголів'я та розподіл його по губерніях, випробували нові знаряддя з механізації господарства, проводили порівняльні досліди з вирощування робочої худоби. Багато зусиль приділялося підвищенню якості селянського коня, розведенню та вихованню лошат, питанням гігієни. Регіональною спрямованістю відрізнялися досліди з проблем раціональної годівлі та поліпшення умов утримання.

Отже, аналіз науково-організаційних засад розвитку конярства у зазначених хронологічних межах привів до визначення певної етапності, що відображає еволюційний розвиток галузевої наукової думки:

I етап (1851–1883) – розпочинається з часу відкриття Харківського ветеринарного училища. У цей період конярська наука набуває свого розвитку у навчальних закладах та профільних товариствах (сільськогосподарського, дослідників природи, захисту тварин). Характерною рисою цього періоду стало те, що у 60-ті рр. XIX ст. конярство вводиться у програму військових академій, військово-фельдшерських шкіл кінних заводів та військових частин. Згодом, у 1879 р. ця дисципліна виокремлюється з навчального курсу ветеринарних

інститутів. Активізується діяльність земств щодо проблем конярства, створюються іподроми. Набула розвитку виставкова справа.

У кіннозаводській практиці у середині ХІХ ст. сформовано першу вітчизняну породу коней – стрілецьку. Проводяться краніологічні дослідження з визначення віку кримського коня [1]. Вперше розроблено наукові підходи до системи тренінгу (Порохов П., 1858) [2]. З дослідями з придатності арденів для Росії відбувається становлення системних галузевих досліджень в кіннозаводстві (1868) [3]. Проводяться досліді з утримання та годівлі різних порід коней.

Головні здобутки вчених цього періоду досягнуті в хірургії, а саме, розроблені способи та метод оперативного втручання, які не мали аналогів у світовій практиці. Вперше у світовій практиці запропоновано й науково обґрунтовано п'ять варіантів операції кровопускання з передніх кінцівок коня (Степанов О., 1859). З хірургічного циклу наук виокремлюється оперативна хірургія та «теорія кування» (1881). Світове значення в терапевтичній та хірургічній практиці мав новий метод ортометалотерапії (Сонін Д., 1882) [4]. Численні дослідження присвячені вивченню патогенезу інфекційних захворювань.

II етап (1884–1921) – ознаменувався відкриттям дослідних установ. З відкриттям першої бактеріологічної лабораторії в Харкові (1884) розпочалися широкі дослідження з бактеріологічної діагностики сапу. Наступним кроком стало відкриття Великокняжчої сапної станції Облaсті Війська Донського (1907) [5]. Порушується питання про вищу зоотехнічну освіту – організуються кафедри тваринництва при Київському політехнічному інституті. Наукова думка з проблем конярства отримувала свій розвиток у профільних товариствах: сільського господарства; дослідників природи; захисту тварин та ін. Члени товариств знайомилися з новими розробками з механізації господарства, випробували та популяризували їх (Піхно В.І., 1891). Значною подією для зоотехнічної науки було створення станції в Асканія Новій (1910). Поступ конярської думки відображали з'їзди кіннозаводчиків,

створюються Союзи конярів. Результатом поєднання урядової та військової ветеринарії стало організація державної ветеринарії, яка складалася з мережі установ: лазаретів, ветеринарно-бактеріологічних лабораторій в округах та кінних заводах, газових камер (1919). У 1920 р. відкривається Харківський зоотехнікум. Роком пізніше спеціалізовані кафедри при вищих навчальних закладах. Суттєвою подією стало створення Головного управління конярства та кіннозаводства (ГУКОН) при Наркомземі УСРР у 1921 р.

Відбувається виокремлення польової військово-ветеринарної хірургії із загальної (Євсеєнко С.С., 1887) [6]. У цей період в окрему наукову дисципліну ветеринарного курсу наук виділяється екстер'єр коня (1889). Новими напрямками наукових досліджень стає вивчення патопсихології військових коней (Євсеєнко С.С., 1891) [7]. Отримали розвиток методи дослідження інфекційних хвороб: діагностичні та профілактичні: метод активної імунізації при сапі (Дедюлін О.В., Конєв Д.Ф., 1908); імунізації та алергії при вивченні інфекційних хвороб коней. В основу методу запобігання сказу у крупних тварин були покладені досліди, проведені на конях (Дедюлін О.В., Конєв Д.Ф., Гордзялковський І.Й., 1916).

Поширилися досліди з годівлі коней (Хлюдзинський В. (1884), Дібрівський кінзавод (1888), В. Кудашев (1889), військові (1891), Є.А. Богданов (поч. ХХ ст.)). Велике практичне значення для науки мали перші досліди з гібридизації: виведення мулів (Кеніг Л.Є., 1896) [8], зеброїдів (Іванов І.І., 1898) та гібридів коня Пржевальського (Іванов І.І., 1902) [9]. Становлення справи штучного осіменіння пов'язано з дослідженнями проведеними на конях (Хелховський Ф., Ланде Є., Єнішерлов М. (1894); Іванов І.І. 1899–1910: Дібрівський (1899) та Стрілецький (1900) кінзаводи, у земській практиці (1909–1912)) [10]. У кіннозаводській практиці розробляються власні системи утримання коней (Деркульський кінзавод, поч. ХХ ст.). Сформовано вітчизняний тип ваговозів – «дібрівський арден».

III етап (1922–1930) – формується мережа дослідних та наукових установ. Розпочинається з часу відкриття відділу з вивчення сапу та сибірковий відділу

при Українському інституті експериментальної ветеринарії (УІЕВ) (1922). Створюються перші державні племінні розплідники (з 1922). При хірургічній клініці Харківського ветеринарного інституту виокремлено самостійну клініку копитових хвороб (1925). Організуються машинно-кінні (1927) та машинно-тракторні станції (1928). Окремим складовим підрозділом УІЕВ став відділ вивчення хвороб коней (1928). Формується мережа колективних кінних заводів в основних коневиробничих районах України (1930). Завершується етап відкриттям Всесоюзного науково-дослідного інституту конярства (1930) – головного координуючого центру галузевих досліджень з проблем зоотехнії.

На початку 20-х рр. ХХ ст. конярство, як предмет навчального курсу, виділяється з курсу “Скотарство”. Дослідження вчених спрямовані на раціональне використання коней у роботах. Тому виникла нова область науки про коня – коневикористання. Спробу поставити конярство на наукову основу зроблено Київською дослідною станцією сільськогосподарської праці (НОП) у 1925 р. Ця установа перша в СРСР зайнялася вивченням питання раціоналізації роботи ваговозів. Результатом дослідження стала класифікація сільськогосподарських робіт тяглових тварин (Гриць-Апостол, 1925).

Вагомим складником діяльності вчених була боротьба з інфекційними хворобами коней. Набувають розвитку гематологічні дослідження – вивчення картини крові при інфекційних хворобах (Преображенський А. М., Старостюк І.І., Лукашов, 1927) [11]. Удосконалено спосіб приготування гемологічної сироватки реакції зв’язування комплекменту для лабораторної діагностики сапу (Василець Я.Ю., Олійник М.К., 1930).

ІV етап (1931–1955) пов’язано з відкриттям Української дослідної станції конярства (УДСК) (1931). Створюються додаткові дослідні структури: спеціальні ветеринарно-бактеріологічні лабораторії для обслуговування державних кінних заводів (1933) та опорний пункт для поглибленого вивчення інфекційної анемії коней при УІЕВ (1936). У 1944 р. відділ конярства Українського НДІ тваринництва Лісостепу та Полісся УРСР. Отже, у цей період сформувалася мережа науково-дослідних взаємодіючих установ: інститутів зі

спеціалізованими відділами, ветеринарно-бактеріологічних лабораторій, дослідних станцій, опорних пунктів, кінних заводів, іподромів. Розпочинається комплексна та координована науково-дослідна робота в галузі.

Свою діяльність Українська дослідна станція конярства (УДСК) розпочала дослідями з вивчення ознаки каракулеподібності коней, розроблення багатьох технологічних елементів: відтворення, поліпшення утримання, годівлі і збереження лошат (Косаренко І.Г., Ігнатієва М.Б., Горєлов К.І., Владикін О.М., 1932–1935). Формування наукової тематики УДСК наступних років відбувалося на підставі тем, запропонованих виробництвом: підвищення плодючості коней, апробація стимулюючих засобів (1938); підготовка грубих кормів для коней (Іранець А.М., Осипов П.М., 1939). Розгортання дослідної роботи починається з 1940 р., коли під керівництвом УДСК проводилися масові досліді в колгоспних хатах-лабораторіях і запровадження досягнень науки у виробництво. Тематика досліджень групувалася навколо питань фізіології, розведення й годівлі коней.

Напрацювання вчених цього періоду пов'язані з виникненням нового напрямку біохімії - біохімії сільськогосподарських тварин (Гжицький Г.З., 1934–1949) [12]. Дослідами на конях розпочато вивчення коростявих захворювань сільськогосподарських тварин в СРСР (Богданов М.М., 1939) [13]. Вагомі здобутки вчених у вивченні туберкульозу, інфекційного енцефаломієліту, нуталіозу коней (Лукашов І.І., 40-і рр. ХХ ст.) [14], стахіботріотоксикозу (Марусенко П.Є., Дроботько В.Г. та ін., 1938) [15], інфекційної анемії (ІНАН). У розробці нових та удосконаленні існуючих методик діагностики й лікування різних захворювань коней та у виготовленні сироваток та вакцин (Український інститут експериментальної ветеринарії (УІЕВ), 1931–1948).

Головні здобутки вчених УІЕВ у галузі конярства: пов'язані з *розробкою нових та удосконаленням існуючих методик діагностики та лікування захворювань коней*: запропоновано методику отримання здорового молодняка від сапних кобил-хроніків (Олійник М.К., Авраменко Г.Д., 1934); удосконалено групову та індивідуальну методику діагностики інфекційної анемії та

розроблено методику гематологічного дослідження хворих на інфекційну анемію (Гурвіч Б.М., Авраменко Г.Д., 1936); запропоновано метод лікування стахіоботріотоксикозу аммаргеном (Олійник М.К., Майборода О.А., Ротов В.І., 1940) та новий напрям у боротьбі з коростою – дустотерапію (Полімпсестов М.О., Фортушний В.О., 1946); метод прижиттєвого дослідження кісткового мозку при ІНАН (К.М. Язикова, І.Н. Корнієнко, 1948).

Не менш вагомими були дослідження з виготовлення *сироваток та вакцин*: розроблено вакцину проти інфекційного аборту кобил (Олійник М.К., 1932) та специфічну сироватку для лікування інфекційного енцефаломієліту (Дударенко Г.В., Лашина О.М., Майборода О.А., 1933); імуносироватку для лікування та вакцинації менінгіту коней (Гурвіч Б.М., Дударенко Г.В., Трухманов Н.В., 1934); метод виготовлення спиртового антигену для діагностики злучної хвороби (Коломієць Ю.С., 1947).

Безперечний інтерес для науки мали досліди проведені Всесоюзним НДІ гібридизації та акліматизації тварин ім. М.Ф. Іванова „Асканія Нова” з виведення найкращих ослів-плідників, акліматизація та опрацювання способів їх найпродуктивнішого використання (Кукарін А.В., 1935); виведення зеброїдів та гібридів коня Пржевальського зі свійським конем (Гуналі О.П., 1953).

Напрацювання вчених-зоотехніків отримано у розробленні технологічних елементів вирощування лошат на основі яких, будуть складені державні стандарти (Горелов К.І., Ігнат'єва М.Б., 1933) [16]; розробці систем повноцінної та раціональної годівлі коней (УДСК, 1940) [17]. Увага вчених спрямована на виведення та вдосконалення бажаних типів племінних коней в різних районах УРСР (УДСК, УНДІТ, 40-і рр. ХХ ст.). Ще не виникла така область науки про коня як біомеханіка, але в цей період проводяться дослідження з вивчення механізмів та механіки руху коня (Землянський В.М., 1939–1961) [18]. Проводиться селекційно-племінна робота в Державних племінних розплідниках (Ключніков В.К., Манаков І.Д., Мусієнко Ф.К., Волков Д. А., 1946–1951). Треба зазначити, що на цей період припадають роки Великої Вітчизняної війни, тому робота вчених була спрямована на вивчення, відновлення кінського поголів'я в

умовах поруйнованого господарства, на розробку нових способів та методів утримання, розведення та раціональної годівлі тварин в нових економічних умовах того часу.

З розвитком громадського тваринництва зріс інтерес до пізнання механізмів репродуктивної функції тварин та розробки методів управління цим процесом. Досягнуто значних успіхів у вивченні фізіології запліднення і в розробці методів штучного осіменіння: запропоновано удосконалену конструкцію вагіни для кобил (Ксензенко С.А., 1937–1947). Світовим відкриття зроблено у біології відтворення сільськогосподарських тварин – розроблено метод глибокого заморожування сперми коня (Смирнов І.В., 1949–1950) [19]. Виникли нові напрями наукових досліджень – використання коней як донорів біологічної промисловості, як додаткове джерело м'яса і молока (Хмелік Г.Г., 1951) [20]. У середині 50-х рр. ХХ ст. у кіннозаводській практиці сформовано новоолександрівський тип ваговоза у російській ваговозній породі.

З ліквідацією станції конярства завершився ІV етап еволюції галузевої наукової думки, що пов'язано з недооцінюванням ролі коня в сільському господарстві в умовах суцільної механізації і як наслідок скороченням об'єму наукових досліджень.

Підсумовуючи вищевикладене, зрозуміло, що істотним чинником поступу конярської науки була багатовекторність взаємозв'язків освітніх закладів, кінних заводів, іподромів, профільних товариств, лабораторій, дослідних станцій, науково-дослідних інститутів, громадських та урядових організацій.

Список використаної літератури

1. Браунер А. Материалы к познанию домашних животных России. 1. Лошадь курганных погребений Тираспольского уезда Херсонской губернии / А. Браунер // Записки И.О.С.Х.Ю.Р. – 1910. – Т. 86, кн. 1. – С. 12–23.
2. Порохов П. Тренирование, или Выдержка лошади для бегов и скачек : рассуждение, написанное для получения степени магистра ветеринарных наук, исправляющим должность профессора Харьков. вет. училища / Порохов Петр. – Х. : Ун-тская тип., 1858. – 101 с.
3. ДАЧО, ф. 6, оп. 1, спр. 46, 138 арк.
4. Сонин Д. Паралич лицевого нерва (ортометалотерапия, выздоровление) / Д. Сонин // Архив вет. наук. – 1882. – Кн. 1. – С. 76–78.

5. *Журнал постановлений Комиссии из представителей земств, области Войска Донского // Журнал науч. и практ. медицины. – 1909. – № 2. – С. 130–134.*

6. *Евсеенко С. Курс полевой военно-ветеринарной хирургии / Евсеенко С. – М., 1890. – 145 с.*

7. *Евсеенко С. Стампеды среди кавалерийских лошадей (наблюдения и заметки из походов военного и мирного времени) / С. Евсеенко // Вет. вестник / Харьков. вет. ин-т. – Х. : Тип. Окружн. штаба, 1891. – Вып. 4. – С. 1–15.*

8. *Пахомов. Деякі питання українського конярства у другій п'ятирічці / Пахомов // Соц. тваринництво. – 1932. – № 12. – С. 10–14.*

9. *Гибриды в зоопарке в Аскания-Нова // Вестн. животноводства. – 1915. – № 12. – С. 951–971.*

10. *Иванов И. И. Искусственное оплодотворение домашних животных : для вет. врачей, сел. хозяев и коннозаводчиков / Иванов И. И. – СПб. : Русск. худ. типогр. П. Я. Синченко, 1910. – 80 с.*

11. *Преображенский А. М. Клинические и экспериментальные исследования над реакцией оседания эритроцитов лошади / А. М. Преображенский, И. И. Старостюк // Вет. діло. – 1927. – № 6. – С. 46–55; № 7. – С. 32–39.*

12. *Gzhytsquiy S. Z. La paresie hemoglobinurique du cheval et son traitement par l'insuline / S. Z. Gzhytsquiy // C. R. Soc. Vid. – 1934. – Т. 116. – Р. 1145–1148.*

13. *Богданов Н. Дифференциальная диагностика форм чесотки лошади / Н. Богданов // Сб. тр. Харьк. вет. ин-та. – Х., 1939. – Т. XVIII, Вып. 1. – С. 13.*

14. *Лукашев И. И. Реакция фиксации комплимента при туберкулезе у лошадей / И. И. Лукашев // Сб. тр. Харьк. вет. ин-та. – Х., 1948. – Т. 19, вып. 2. – С. 104–115.*

15. *Дроботько В. К. Стахіоботріотоксикоз (нове захворювання коней та людей) / В. К. Дроботько // Доповіді відділу біологічних наук : праці січневої сесії АН УРСР / АН УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1947. – С. 258–277.*

16. *Косаренко И. Г. Опыт воспитания и развития элитных жеребят / И. Г. Косаренко, К. И. Горелов, М. Б. Игнатьева // Коневодство. – 1934. – № 7. – С. 7–9.*

17. *Веселовзоров В. В. Колгоспні хати-лабораторії допомагають передовикам конярства / В. В. Веселовзоров // Соц. тваринництво. – 1941. – № 4. – С. 10–11.*

18. *Землянский В. Н. О некоторых закономерностях в биомеханике движений и опоры лошади как факторах, влияющих на ее основную продуктивность : дис. на соиск. учен. степени д-ра биолог. наук / Землянский В. Н. – Х., 1954. – 469 с.*

16. *Смирнов И. В. Глубокое замораживание семени сельскохозяйственных животных / И. В. Смирнов // Журн. общ. биологии. – 1950. – Т. XI, № 3. – С. 185–197.*

20. *Хмелик Г. Г. Состав и некоторые биологические свойства молока тяжеловозных кобыл в связи с условиями кормления : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. с.-х. наук / Г. Г. Хмелик. – Х., 1954. – 15 с.*